

ÚJABB JELKÉPES TREPANÁCIÓK A VOLGA-VIDÉKRŐL

Éry Kinga

Természettudományi Múzeum Embertani Tára, Budapest

ÉRY, K.: Newer Symbolic Trephening from the Volga-Bank. The author find symbolic trephening in three cases from among the 18 skulls opened up between 1975 and 1979 in the Tankejevka findspot lying on the left bank of the Volga South from the mouth of the river Kama. The graves originate from the 9th–10th century. The spreading of the symbolic trephening in the Carpathian basin at the end of the 9th century can be connected to the Hungarians appearing there. Outside the Carpathian basin the overwhelming majority of the cases originates from territories inhabited by Bulgarian and Turk tribes which had lived in the nearby of Hungarians. So the symbolic trephening can be judged as a sign of the Bulgarian-Turk coexistence or interaction.

Key words: Symbolic trephening, Tankejevka, 9th–10th century, Hungarian and Bulgarian–Turk coexistence

Bevezetés

Amint az Bartucz (1950, 1966), Anda (1951), de különösképp Nemeskéri – Éry – Kralovánszky (1960) kutatásaiból ismeretes, a koponya jelképes trepanálásának szokása a Kárpát-medence területén, néhány bizonytalan avarkori eset leszámítva, a honfoglaló magyarság megjelenésével terjedt el; az eljárás, illetve a hozzá fűződő hiedelem időrendi és etnikai szempontból tehát kitüntetett figyelmet érdemel. Ugyanez mondható el a jelképes trepanáció Kárpát-medencén kívüli eseteire, hisz ezek az adatok a magyarság vonatkozásában akár etnogenetikai információt is szolgáltathatnak; ez az oka a jelenség egy újabb, Kárpát-medencén kívüli előfordulásáról szóló alábbi híradásnak.

Az anyag ismertetése

1986-ban, a Tatár Autonóm Köztársaság fővárosában Kazanyban, a Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvészeti, Irodalmi és Történeti Intézetének helyi központjában módomb volt megvizsgálni az E. P. Kazakov által Tankejevkan 1975–1979 között végzett feltárásból származó 18 felnőtt egyén koponyáját. A 18 egyén közül háromnál volt észlelhető jelképes trepanáció.

A Volga bal partján, a Káma torkolatától mintegy 40 km-re délre fekvő tankejevukai temető első sírjára 1904-ben bukkantak, amit Arendt, V. (1934) és Fettich N. (1935) az ithoni anyaggal való egyezés miatt magyar harcos temetkezésének vélt. A temető első rendszeres megásására 1961–1966 között került sor kazányi régészek vezetésével, akik a legalább 5000 síros temetőből ekkor 881 tártak fel. E sírok kicsiny hányada 11. századi muzulmán temetkezés, zömük azonban 9–10. századi, és pogány rítusú. Az előkerült régészeti anyag az első sírhoz hasonlóan számos rokonságot mutat a honfoglaló magyarság fegyvereivel, ékszereivel és rítustárgyaival, hordozóikkal pedig az ásató E. A. Halikova és E. P. Kazakov elsősorban bolgár–török vagy ugor népséget lát (Halikova – Kazakov 1977). Ezzel szemben M. Sz. Akimova, aki a térség embertani folyamatait kiválóan ismer- te és aki a 881 sírből megmentett 70 felnőtt koponyaleletét publikálta, a népséget inkább helyi, keleti finn eredetűnek vélte (Akimova 1977). Arra nézve, hogy volt-e jelképes trepanáció a 70 koponya valamelyikén, Akimova munkájában nincs utalás, erre csak a Moszkvában őrzött embertani anyag átnézése után lehetne válaszolni.

A tankejevukai, 1975–1979 közötti második ásatási szakaszból származó három trepanációs eset az alábbi.

1. Sír száma 1065, kora 9–10. század. A bolygatott sírban egy késő adultus korú, europid típusú férfi feküdt, NY–K tájolásban. Leletei: szablya, nyílcsúcs, veretes öv és agyagedény, továbbá lókoponya és lólabcsontok.

A klasszikus kivitelű, 11x12 mm átmérőjű és kb. 3 mm mély jelképes trepanáció a nyílvarraton helyezkedik el, középpontjával a bregmától 10 mm-re. A bemetszés kezdőpontja nem állapítható meg. A trepanált terület pereme lekerekedő, a corticalis állomány nem észlelhető, a kimetszett felszín közepén levő egyenetlenség csak a nyílvarrat fogazottságától ered. A gyógyulás mértéke arra utal, hogy a trepanációt jóval a halál előtt végezték (1. ábra, a).

2. Sír száma 1059, kora a 10. század első fele. A bolygatott sírban egy késő maturus korú, europid típusú férfi feküdt ÉNY–DK tájolásban. Leletei: ezüst halotti maszk, fókos, veretes öv, tarsoly, facsésze, agyagedény, csonteszköz, továbbá lókoponya, lólábcsontok és a lószerszám.

A 11x11 mm átmérőjű és legalább 3 mm mély jelképes trepanáció a magyarországi esetekhez képest szokatlan helyen, a homlokcsont bal oldalán, a koszorúvarrat közelében, a bregmától kb. 53 mm-re található; a trepanáció középpontja a koszorúvarrattól 10 mm-re van. A bemetszés kezdőpontja előlről nézve az óra számlapja szerinti 11 óránál van, vagyis a műveletet végző személy szemben állt a pácienssel, ami a trepanáció helyéből is következhet, míg a magyarországi esetek zömében a páciens háta mögött állt, lévén ezek főként a koponyatetőn (Nemeskéri – Éry – Kralovánsky 1960). A trepanált terület pereme tompa, a kimetszett felszínen azonban a corticalis állomány jól látható, készítése tehát nem sokkal az egyén halála előtt történt (2. ábra, a–b).

3. Sír száma 1012, kora a 10. század első fele. A bolygatott sírban egy senilis korú, europid típusú férfi feküdt ÉNY–DK tájolásban, valamint egy másik személy, akinek csontjai elkorhadtak. Leleteik: bronz övveret, agyagedény töredékei, valamint lókoponya, lólábcsontok és a lószerszám.

A koponyán észlelhető trepanáció formája, illetve kivitele kissé szokatlan. A koszorú és nyílvarrat helye és metszéspontja elcsontosodásuk miatt csak hozzávetőlegesen volt kiismerhető, de eszerint a 21 mm hosszú és kb. 11 mm széles, továbbá kb. 1,5 mm mély elváltozás a falcsont bal oldalán volt, közvetlenül a nyílvarrat mentén, míg elülső széle a koszorúvarrattól mintegy 7 mm-re lehetett. A bemélyedés széle legömbölyített. Kiterjedése a koszorúvarrathoz közelebb eső részen szélesebb és a felszín itt egyenetlen, sőt mintha a corticalis állomány is látszana, valószínűbb azonban, hogy a jelenség inkább korhadás eredménye. A bemélyedés hátulsó, keskenyebb részén a felszín sima, corticalis nem látható. A jelenség nagy valószínűséggel két különböző időpontban, eltérő nagyságban és minőségben végzett trepanáció eredménye. Előbb a bregmától távolabb eső, kisebb trepanáció készült el, utóbb az ahhoz közelebb eső, nagyobb trepanáció, mindkét esetben azonban jóval az egyén elhalálózása előtt. Bemetszési pont sehol nem észlelhető (1. ábra, b).

Hogy Tankejevka'n a trepanált férfiak a közösség előkelő rétegéhez tartoztak, azt sírleleteik egyértelműen tanúsítják. Az első ásatási ciklusban, tehát 1961–1966 között feltárt temető részben ugyanis a lóval vagy harci fokossal való eltemetés gyakorisága csupán 5,2 százalék, szablya mindössze két sírból került elő, de ritka lelet volt az ezüst halotti maszk is, amelyre csak a sírok 2,8 százalékában akadtak (Halikova – Kazakov 1977).

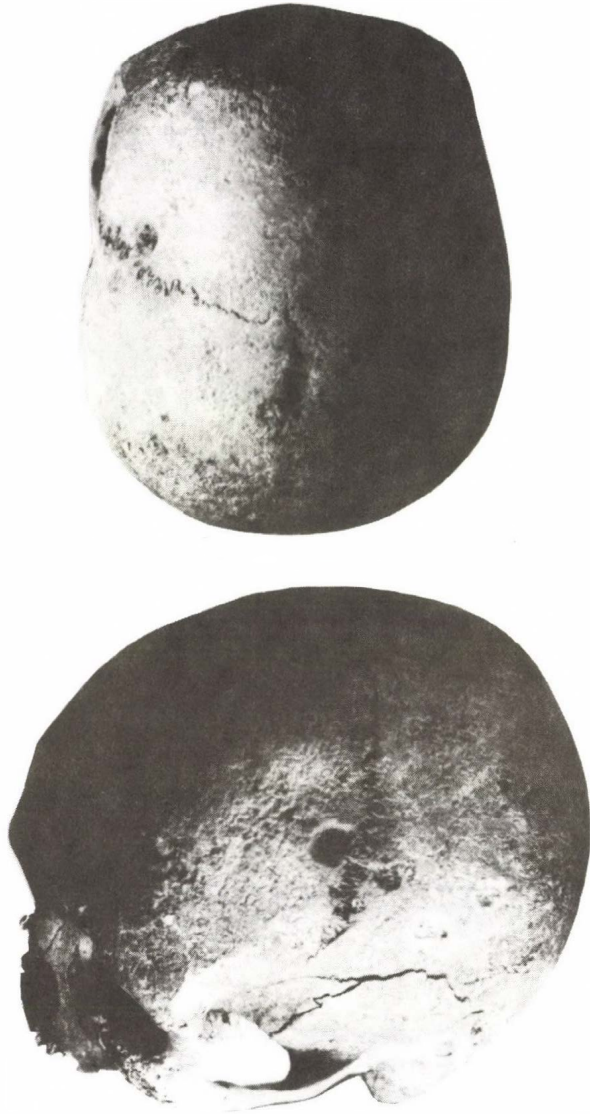
Értékelés

Tankejevka nem az egyetlen lelőhely a Volga vidékén, ahonnan jelképes trepanáció ismeretes. Bolshie Tarkhani 8–9. századi, és protobolgámak vélelmezett temetőjében 64 felnőtt koponyájából ugyanis 10 egyénen figyelt meg Akimova (1964) jelképes trepanációt.

További eseteket ismertetett a Szovjetunió területéről P. Boev (1964, 1968, 1970). 1961-ben ugyanis Moszkvában 10 000 koponyát átnézve, a már ismert Bolshie Tarkhani lelőhelyen felül további 7 lelőhelyről 12 jelképesen trepanált koponyára akadt, melyek az alábbiak: a moszkvai kerület Pekunovo lelőhelyéről 1 koponya, a donmenti Zlivki és Dimitrovskoje temetőkből 3–3 koponya, Dagesztán két, meg nem nevezett lelőhelyéről 3 koponya és végül az ogyesszai kerület Krinicski lelőhelyéről 1 koponya. Boev a lelő-

1. ábra: Tankejevka. Jelképes trepanációk: a) az 1065-ös sírból, b) az 1012-es sírből
Fig. 1: Tankejevka, Symbolic trephenings: a) Grave 1065, b) Grave 1012

2. ábra: Tankejevka. Jelképes trepanáció: a–b) az 1059-es sírból
Fig. 2: Tankejevka. Symbolic trephening: a–b) Grave 1059

helyeknek sem időrendjét, sem esetszámát nem közli, csupán Zlivkiről tudom, hogy az 8–9. századi és protobolgárnak vélelmezett temető, amelyből 16 felnőtt koponyalelete került embertani vizsgálatra (Nadzsimov 1955). Hogy a fentiekén kívül Szovjet–Moldávia 10–14. századi népességeinek körében is elterjedt volt a koponya jelképes trepanálásának szokása, azt I. G. Hünku (1970, 1973) közleményeiből tudni, aki Limbar 12–14. századi, 96 síros temetőjében 5 jelképesen trepanált koponyát észlelt, Keprerija 10–12. századi, 64 (?) síros temetőjében pedig 8 (?) jelképesen trepanált koponyát figyelt meg. (Ez utóbbi lelőhely azonos a Boev 1970-es közleményében Hanska néven említett lelőhellyel.)

Bulgáriából P. Boev (1964, 1968, 1970) közölt 4 jelképesen trepanált koponyát, amelyeket 400, különböző korú bulgáriai lelet átnézése után talált. Ezek közül egy Pliszkáról való (7. sz.), három Preszlavból (7–9. sz.).

A fentiek még két adattal egészíthetők ki. Tóth T. a baskiriai 9–10. századi Sztaroje Muszino lelőhelyen észlelt egy jelképesen trepanált koponyát (Nemeskéri – Éry – Kra-lovánszky 1960), majd ugyanő közölt egy i. sz. kezdete körüli jelképesen trepanált koponyát Mongóliából (Tóth 1961).

Bizonyos, hogy a felsoroltak nem merítik ki a jelképes trepanációk Kárpátokon kívüli előfordulásait. Az újabb volgamenti és moldáviai adatok azonban megerősítik Boev (1964, 1968, 1970) azon nézetét, miszerint a jelképes trepanálás szokása elsősorban a különböző bolgár törzsek és a magyarok között volt elterjedve. E megállapítás talán úgy pontosítható, hogy olyan közösségek körében is, akik a magyarok és bolgár törökök hatósugarában éltek.

Összefoglalás

A tankejevukai 9–10. századi temetőben megfigyelt jelképes trepanációk, figyelembe véve a jelenség Kárpát-medencén belüli, valamint a Kárpátoktól keletre és dél-keletre eső előfordulásait, az egykori bolgár–magyar együttélés vagy kölcsönhatás újabb bizonyítékának tekinthetők.

Köszönetnyilvánítás: Őszinte köszönetemet fejezem ki A. H. Halikov professzor úrnak a tankejevukai embertani anyag átnézésének lehetőségéért, továbbá hogy a három sír régészeti adatairól tájékoztattott. Őszinte köszönetet mondok továbbá az ásató E. P. Kazakov régész kollégának, aki e közöletlen adatok publikálásához hozzájárult. És végül nagyon köszönöm Dienes István régész kollégának, hogy Hünku 1973-as tanulmányára felhívta a figyelmemet.

*

Közlésre beérkezett: 1988. január 11-én.

Irodalom

- Akimova, M. Sz. (1964): Matyerialiü k antropologii rannüh bolgar. – *In:* Gening, V. F., Halikov, A. H.: *Rannie bolgarü na Volge*. Moszkva, 1977–196.
- (1977): Matériaux anthropologiques dans le cimetière de Tankeevka. – *In:* Erdélyi, I. (ed): *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines a l'est*. Studia Arch. 6; 223–236.
- Anda, T. (1951): Recherches archéologiques sur la pratique médicale des Hongrois à l'époque de la conquête du pays. – *Acta Arch. Hung. 1;* 251–316.
- Arendt, V. V. (1934): A magyarok Levedája. – *In:* Zakharov, A., Arendt, V.: *Studia Levedica*. – *Arch. Hung. 16;* 74.
- Boev, P. (1964): Szimboliczni trepanacii ot Bulgarija. – *Izv. Inszt. Morfol. 9–10;* 289–298.
- (1968): Die symbolischen Trepanationen. – *Anthropologie und Humangenetik*. Stuttgart, 127–135.
- (1970): Symbolische Trepanationen. – XXII^c Congres International d'histoire de la médecine. Bucarest – Constantza (30 Août – 5 Septembre 1970), 123–124.
- Bartucz, L. (1950): Adatok a koponyalékelés (trepanáció) és a bregmasebek kapcsolatának problémájához magyarországi népvándorláskori leletek alapján. – *Ann. Biol. Univ. Szeged. 1;* 389–435.
- (1966): A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. (Palaeopathologia III). – Budapest.
- Fettich, N. (1935): *A honfoglaló magyarság fémművessége*. – *Arch. Hung. 21*.
- Khalikova, E. A., Kazakov, E. P. (1977): Le cimetière de Tankeevka. – *In:* Erdélyi, I. (ed.): *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines a l'Est*. Studia Arch. 6; 21–221.

- Hünku, I. G. (1970): *Limbar, srednyevakovüj mogilnyik XII–XIV vekov v Moldavii*. – Kisinyov.
– (1973): *Keprerija, pamjatnyik kulturü X–XII. vv.* – Kisinyov.
- Nadzsimov, K. N. (1955): O cserepah zlivkinszkovo mogilnyika. – *Kratkie Szoobscs. AN SzSzSzR* 24; 66–74.
- Nemeskéri, J., Éry, K., Kralovánszky, A. (1960): A magyarországi jelképes trepanáció. – *Anthrop. Közl.* 4; 3–32.
- Tóth, T. (1962): Palaeoanthropological Finds from the Valley of Hudjirte (Noin-Ula, Mongolia). – *Acta Arch. Hung.* 14; 249–253.

A szerző címe: Dr. Éry Kinga
Mailing address: TTM Embertani Tár
Bajza u. 39. H–1062, Budapest, Hungary